

УДК 821.161.2 + 82 – 929 Пагутяк

Галич О. А.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української літератури
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»
(м. Старобільськ)

«МАГНАТ» Г. ПАГУТЯК: ХУДОЖНІЙ РОМАН ЧИ КВАЗІБІОГРАФІЯ ЯНА ЩАСНОГО ГЕРБУРТА?

Герой роману Г. Пагутяк Северин Никловський постає як людина, що намагається якнайповніше втілитися в образ реальної історичної особистості Яна Щасного Гербурта, ставши на певний час його двійником. Твір «Магнат» у тій частині, що стосується безпосередньо життя і діяльності ясновельможного, є документальним. Та ж сюжетна лінія, що пов'язана з життям і діяльністю двійника, цілковито базується на художньому вимислі й бурхливій фантазії Г. Пагутяк. Тут можна сміливо говорити про імітацію біографії або про квазібіографію.

Ключові слова: документалістика, біографія, квазібіографія, non-fiction, документ, факт.

Герой романа Г. Пагутяк Северин Никловский выступает как человек, пытающийся сполна воплотиться в образ реальной исторической личности Яна Щасного Гербурта, став на время его двойником. Произведение «Магнат» в той части, что касается

непосредственно жизни и деятельности светлейшего, является документальным. Та же сюжетная линия, которая связана с жизнью и деятельностью двойника, полностью базируется на художественном вымысле и бурной фантазии Г. Пагутяк. Здесь можно смело говорить об имитации биографии или о квазибиографии.

Ключевые слова: документалистика, биография, квазибиография, non-fiction, документ, факт.

The character in H. Pohutiak's novel Severyn Nyklovs'ky is represented as a person who does his best to be incarnated in the image of real historical person Yan Shchasny Herbut changing into his look-alike for some time. Literary work «Magnate» («Magnat») in that part, which deals directly with the life and activity of the lordly man, is documental. The other plot line, which is connected to the life and activity of look-alike, is totally based on fiction and wild fantasy of H. Pohutiak. Here we can definitely speak about the imitation of biography or about quasi biography.

Key words: documentary, biography, quasi-biography, non-fiction, document, fact.

Галина Пагутяк далеко не новачок в українській літературі. Вона дебютувала в літературі повістю «Діти», що була опублікована в журналі «Дніпро» далекого 1981 року. І вже понад тридцять років її романи, повісті та оповідання користуються популярністю серед читачів і критиків, є предметом наукових дискусій.

Предметом нашого дослідження є новий роман Г. Пагутяк «Магнат», який побачив світ 2014 року у видавництві «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА». Головним героєм твору є прихильний до України гуманіст кінця XVI – початку XVII ст., польський магнат Ян Щасний Гербурт. Коли героєм роману є реальна історична особа, то такий твір може бути або історичним, або біографічним. У нашому випадку авторка зосереджує увагу на постаті реальної історичної особи, що дає підстави говорити про твір «Магнат» як про біографічний роман. Однак сама ж Г. Пагутяк уже в анотації до твору пробує заперечити такий підхід: «Це не біографія, а лиш іскра, що пробігла між Ренесансом і Бароко, тінь від тіні чоловіка, що втратив не менше, ніж здобув» [Пагутяк 2014:2]. Тут звучить натяк на відому Платонову притчу про печеру: «Люди перебувають ніби в підземному помешканні, подібному до печери, в якій упродовж усієї її довжини тягнеться широкий отвір. З малих літ у них там на ногах і на шиї кайдани, так що їм не зрушити з місця, і бачать вони тільки те, що в них прямо перед очима, бо повернути голови через ті кайдани вони не можуть. Люди повернуті спиною до світла, що йде від вогню, який горить

далеко у височині, а між вогнем і в'язнями проходить верхня дорога, огорожена невеликою стіною на зразок тої ширми, що за нею фокусники ставлять своїх помічників, коли над ширмою показують ляльок... Уяви собі й те, що за цією стіною інші люди несуть всяке начиння, тримаючи його так, що його видно над стіною, і проносять вони і статуї, і всілякі зображення живих істот, зроблені з каменю та дерева... Чи ти не думаєш, що, перебуваючи в такому становищі, люди можуть щось бачити, своє чи чуже, крім тіней, які відкидає вогонь на розташовану перед ними стіну печери?» [Платон 1971:321]. У цій притчі античний філософ доводить, що в'язні змушені бачити перед собою на стіні печери тільки тіні, вважаючи їх за реальне життя, а мистецтво в такому розумінні є тінню тіні. І ми маємо справу лише із тінню тіні з життя та діяльності великого гуманіста, чий земний шлях закінчився чотири століття тому. У післямові до твору письменниці спеціально окреслює епохальну велич постаті цієї людини: *«Якби мені подарували ще одне життя, я присвятила б його вивченню життя однієї людини – Яна Щасного Гербурта, старости мостиського і вишенського. І не певна, чи встигла б дізнатись усе, бо в історії життя однієї людини – ціла епоха»* [Пагутяк 2014:252]. Зрозуміло, що роман «Магнат» не охоплює всього життя героя, предметом художнього осягнення автором є останні дні Яна Щасного, а в ретроспективі фрагменти всього його життя. І все ж, незважаючи на вище сказане, ми маємо справу не з біографією, а квазібіографією, оскільки чимало епізодів, героєм яких є Гербурт, є плодом авторської фантазії письменниці. Їх важко підкріпити документом чи фактом, оскільки чотири століття відділяє його життя від нашого часу.

Твір Г. Пагутяк названо «Магнат». Заголовок дає підстави говорити, що його головним героєм є великий польський магнат Ян Щасний Гербурт, але сам текст роману засвідчує, що це не зовсім так. Фізично цей реальний герой присутній лише в експозиції та зав'язці роману, зокрема, в сцені власної смерті та ще в кількох епізодах, де він постає в ретроспективних спогадах іншого героя, що волею випадку опинився при дворі ясновельможного в останні хвилини його життя.

Провідна ж сюжетна лінія твору пов'язана з постаттю іншого героя, однолітка Яна Щасного, бідного, без знатного родоводу шляхтича Северина Никловського, який є далеким родичем покійного по лінії його дружини Єлизавети Заславської. Дід персонажа *«здобув собі шляхетство в поході великою кров'ю»* [Пагутяк 2014:20]. Навіть ім'я цього героя вперше згадується тільки на 49 сторінці тексту: «Се шляхтич з Волині, пан Северин» [Пагутяк 2014:49]. Ще через 90 сторінок у романі з'являється прізвище цього героя – Никловський. Фактично, сюжетна лінія цього персонажу охоплює перші чотири місяці 1617 року (магнат помер в останній день 1616 року). Рівно стільки тривала жалоба за померлим, хоча з ретроспекцій читач знає про Северина все: він родом з Волині, молодим пішов на службу до князя Заславського, його батько помер років за тридцять до зображуваних подій, вдівець, має слабохарактерного сина Володимирка, був у турецькому полоні, брав участь у московському поході поляків, у дорозі його пограбували і ледве не позбавили життя, Ян Щасний взявся йому допомогти.

Можна стверджувати, що сюжетна лінія Яна Щасного просто непомітно переходить у сюжетну лінію Северина Никловського, який, одягнений у вбрання покійного, поступово набирає не лише зовнішніх рис схожості з магнатом, а й внутрішньо змінюється, стаючи його двійником. Це є новаторством Г. Пагутяк.

Отже, другий головний герой «Магната» – Северин Никловський, бідний шляхтич, що волею випадку став свідком смерті Яна Щасного Гербурта, польського політичного діяча, письменника, власника Добромильського замку, засновника друкарні, який мав проукраїнські настрої, окремі твори писав українською мовою, іменував себе русином. Г. Пагутяк позиціонує його як гуманіста, *«правда в епоху кризи гуманістичних ідей»* [Пагутяк 2014:102]. Ян Щасний виступав за віротерпимість, особливо в умовах насаджування унії 1596 року. Зрозуміло, що в історії цю неоднозначну постать польські й українські вчені часто трактували по-різному. З цього приводу Г. Пагутяк зазначала: *«Польські історики старого гарту тлумачили такі дії Яна Щасного з погляду*

шовінізму. Але й виставляти Гербурта ура-патріотом, як це робили деякі українські історики, теж було хибно» [Пагутяк 2014:102]. Сама ж письменниця намагається в романі уникнути крайніх оцінок постаті свого героя. Змальовуючи його образ, Г. Пагутяк намагається об'єктивно оцінити Яна Щасного, не замовчуючи й негативних проявів його характеру: *«Кажуть, що в ясновельможного з молодих літ було гонору забагато. Чинив завше супротивно від того, що від нього чекали»* [Пагутяк 2014:208]. Наприкінці життя Гербурт часто жалкував з приводу своїх не завжди гарних вчинків у минулому. Одного разу й майбутній його двійник Северин почув від нього щось схоже на каяття: *«Я вже брався за клямку дверей, як до мене долинули слова ясновельможного, сказані не дуже голосно, але й не тихо:*

– Якби пан знав, скільки з моєї вини на світі з'явилося таких Йовів, то не дякував би мені зараз!» [Пагутяк 2014:22]. Г. Пагутяк співвідносить Северина з відомим біблійним персонажем Йовом, що, як і той, *«побитий і нагий»* [Пагутяк 2014:20] прийшов до Яна Щасного за допомогою.

Героєві роману Северину Никловському волею автора випала незвичайна місія – стати на певний час двійником Яна Щасного Гербурта, як веліла існуюча тоді на польських теренах давня традиція. Маршалок від імені сім'ї магната робить бідному шляхтичеві пропозицію: *«У нас заведено, щоб за труною на погребі йшла жива подоба небіжчика, хтось, хто на нього схожий. Пан маршалок, зауваживши деяку подібність, а також порядність вашмосці, хотів, аби ви, пане Северине, отримали сю честь. За се ми заплатимо, ясна річ, і плата буде добра, скажімо, 800 злотих»* [Пагутяк 2014:70]. Для пограбованого Северина це були великі гроші, і він, перебуваючи в дуже скрутному матеріальному становищі, відмовитися виконати прохання маршалка, зроблене від імені родини покійного, не міг. Правда, зароблені таким чином гроші врешті решт дісталися не йому, а слабохарактерному синові Володимиркові, якого послав тесть до батька за грошима, бо трапився неврожай і село Корчівка на Волині, яке Северин записав на сина, мало піти за борги.

Готуючись до виконання своєї непростої місії – стати двійником магната, – Северин багато думав про це, переживаючи, чи впорається він, бідний шляхтич, з роллю такої великої людини: *«Не може один чоловік стати тінню другого чоловіка»* [Пагутяк 2014:111]. Ян Щасний був людиною з державним мисленням, якого не мав Северин: *«Я не був державним мужем, не розумівся на політиці, і якби не ясновельможний, то в мене б очі не відкрилися на те, що твориться довкола»* [Пагутяк 2014:179]. Проводячи різницю між собою і Гербуртом, Северин зазначав: *«Я різнився від пана Гербурта так, як різниться горобець від орла»* [Пагутяк 2014:179]. Тривога про своє майбутнє в ролі парсуни весь час супроводжувала Никловського. Йому навіть у сні приходив ясновельможний: *«Я стояв на подвір'ї у пухкому снігу напроти монастирської брами... Я не зразу зауважив, що по праву руку від мене стоїть ясновельможний Ян Щасний Гербурт, смутний, у порваній одежі, наче він пройшов через терни. Per aspera ad astra – зринула в моїй голові почута колись від нього приповідка. І зразу ж серце моє огорнув пекельний жаль. Бідний! Бідний! Стратив усе, що мав. Куди ж він тепер піде? Голова йому хилилась на груди, руки мав безвільно опущені. Я знав, що ясновельможний помер, проте пересилив себе, підійшов і обняв зранене тіло»* [Пагутяк 2014:194–195].

Вживання в образ Яна Щасного виявилось для Северина Никловського справою непростю. Його постійно мучили сумніви, чи впорається він з такою відповідальною місією, чи не покладуть його живим у могилу замість ясновельможного: *«Я мусив кожного разу приводити себе до тями й казати: не тебе, а Гербурта покладуть у землю. НЕ ТЕБЕ. Не може бути такого, щоб мрець лишався, а живий замість нього лягав у домовину»* [Пагутяк 2014:226]. Часом Северин намагався заспокоїти сам себе: *«Ну, пройдуся я в тій процесії, чи пройдуся у панськiм візку з відкритим верхом у одежі покійного ясновельможного – і до мене так робили, се лиш чудернацький звичай. А там покину Доброміль, повернуся до сина, може, ще все налагодиться, жаль мій великий перетреться...»* [Пагутяк 2014:111].

Все, що пов'язане з сюжетною лінією Северина Никловського, котрий є оповідачем у романі, є квазібіографією. Та й сам герой є вигаданим персонажем, створеним за законами художньої літератури. Пропускаючи через себе особистість Яна Щасного Гербурта, Северин волею авторки подав окремі справжні факти його біографії. Зокрема, мова йде про велику любов магната до книги, він мав велику власну бібліотеку (Никловський був свідком, як побожно Гербурт брав до рук книгу: «... Той приймав книгу, наче дитя» [Пагутяк 2014:96]. Ним була створена друкарня в Боневичах, звідки вийшов автобіографічний діалог «Геркулес слов'янський», що його ніби переписав у блокнот Никловський і час від часу перечитував. Северин згадує про книжку «Про дружбу і приятелів», видану Гербуртом під псевдонімом Анджей Мачульський. Гербурт є засновником дитячої літератури в Речі Посполитій, для власного сина він написав «Ars dobromili» («Наука добромильська»). Отець Василь розповідає Никловському як про велике святотатство – спробу ясновельможного стати на прох з самим Богом, доручивши ченцям Добромильської обителі виліпити Голема, щоб потім вдихнути життя в цю глиняну подобу людини. Оскільки Северин є вигаданим персонажем, що твориться за законами белетристики, то документальність цього образу є достатньо довільною. Лише окремі епізоди з його участю будуються на документах і фактах, а все інше є плодом фантазії Г. Пагутяк. Не даремно, сама ж письменниця застерігала *«не приймати на віру все, що каже оповідач. Його погляди будуть змінюватися ще не раз, і це основний двигунець цієї книжки»* [Пагутяк 2014:6]. До того ж, смерть Яна Щасного позбавила оповідача покровителя, який обіцяв Северину допомогти вибратися зі скрутного становища. Його незадовго до цього пограбували, забрали всі гроші й ледве не вбили злодії. Така людина в будинку після смерті господаря фактично позбавлялася статусу гостя, ставала ніким, просто безтілесною істотою. Відштовхуючись від цієї ситуації, Г. Пагутяк вибудовує лінію поведінки Северина, примушуючи його щораз страждати. Недаремно герой уже в перші дні після смерті магната мучиться через власну непотрібність: *«У напівтемних*

сінях мене не помітили ні секретар, ні маршалок. За цілий день не обмовився я ні з ким навіть словом, окрім хлопчини, що визирав орла. Наче був я невидимим, безтілесним. Тепер я знову непотрібний, але сей перехід з огляду на мою незмінність дався мені нелегко» [Пагутяк 2014]. І лише пропозиція стати парсуною, тобто зіграти протягом певного часу роль Яна Щасного, врятувала його від злиднів.

Поступово входячи в образ Гербурта, Северин Никловський все більше сумнівався, чи справді він ще бідний далекий родич дружини покійного, чи вже могутній староста мостиський і вишенський, і чим закінчиться його втілення в недалекому майбутньому? Розуміючи велику відповідальність своєї місії, герой порівнює свій шлях зі сходженням Христа на Голгофу: *«Кожен з нас має свою Голгофу»* [Пагутяк 2014:153]. Щоправда, оточення час від часу повертає Северина на землю. Так, секретар Гербурта прямо каже: *«Пан лише фігляр, комедіант. Думає пан, що як вбрав одержу Гербуртову, то вже ним став? Ні! І постава не та, і погляд не той»* [Пагутяк 2014:92]. Водночас він же і втішає Никловського: *«... За три місяці всі забудуть, як виглядав Гербурт, може пан не переживати...»* [Пагутяк 2014:92]. Секретар дає слушну пораду героєві: *«Хай у пана будуть вуса, і борода, і вбранко, всьо, як належить у погребовій виставі, але не дай Боже влазити в шкуру та серце небіжчика, бо довіку не вилізеши!»* [Пагутяк 2014:92]. Здається, що для себе Северин так і не вирішив, чи треба йому влазити в душу померлого. У нічній молитві він дякує Господа за те, що *«дав ... перебути сей день»* [Пагутяк 2014:93]. Г. Пагутяк в автокоментарі зазначає: *«Ця коротка нічна молитва пана Северина важлива з огляду на те, що далі його чекає довгий процес самопізнання через особистість Яна Щасного, який незримо присутній в Добромилі. Інтуїтивно він шукає зв'язок між подіями, розуміючи, що той важливіший за самі події. Можна змінити своє ставлення до подій, щоб не заплутатись в павутинні зв'язків»* [Пагутяк 2014:93]. Інтуїція приводить Северина до розуміння того, що йому треба часом вчиняти так, як це міг зробити сам ясновельможний, особливо там, де він міг конкретно чимось допомогти людям.

Одного разу до нього звернувся бідний шляхтич, який ніяк не міг отримати свій борг від спадкоємців покійного. Одягнений в костюм Яна Щасного, а отже, перебуваючи в його образі, Никловський підійшов до писаря, від якого залежала доля звернення бідного шляхтича й голосно мовив: *«Справу сього шляхтича... треба вирішити вже, бо не може добрий господар витирати плечима стіни, коли має вдома пильну роботу. Він хоче нині вертати»* [Пагутяк 2014:128]. Канцелярист витріщився на нього, *«і в очах у нього промайнув страх»* [Пагутяк 2014:128]. Пізніше роздумуючи над своїм вчинком Северин прийшов до висновку: *«... Моя постава і голос в цей час бодай трохи нагадували поставу і голос ясновельможного пана старости мостиського і вишенського. Се вийшло навіть супроти моєї волі, так наче уся м'якість, що наповнювала мене, раптом ствердла і зробилася тверда, як залізо»* [Пагутяк 2014:129]. Іншого разу Северин указав на його місце лакеєві, що довів до сліз дівчину-служницю: *«Тобі не встидно, що твій господар лежить у гробі, а ти прилюдно дівок лапаєш, і смердить від тебе, як від діжки з брагою! Як ще раз застану тебе на такому неподобстві, то підеш гній вигрібати або помий виносити»* [Пагутяк 2014:138]. При цьому Северин схопився за шаблю й тупнув ногою: *«І диво дивне, лайдак, що його всі боялись, відразу протрезвів і впав переді мною на коліна»* [Пагутяк 2014:138]. Випадковий свідок цього інциденту – один із панів, що йшли в супроводі маршалка добромильського, сказав: *«Гратулюю пана! Але мушу сказати, що небіжчик пройшов би повз того драба і навіть не подивився б у його бік. Проте того ж дня його не було би вже на службі!»* [Пагутяк 2014:139]. Тобто, він наголосив на тому, що Северин вчинив правильно, хоча ще й не до кінця увійшов у роль ясновельможного. Однак для двійника важливим був результат.

Врешті решт сумніви Северина привели його до думки, що це доля розпорядилася так, що він, граючи роль двійника Яна Щасного Гербурта, зумів досягти певних соціальних висот, і це зробило його вільною людиною, а отже, йому дозволено пізнати світ, чого вже не зможе зробити покійний магнат: *«Не для того, щоб я злетів так високо, як оце зараз, ні, а щоб я не квапився*

помирати, доки не спізнаю всього, а дозволено мені пізнати багато. Се знання зробить мене свободним ще за життя. Свобіднішим, ніж покинутий і забутий усіма Ян Щасний Гербурт» [Пагутяк 2014:239]. Поступово до не вельми грамотного бідного шляхтича Северина Никловського приходить розуміння значення життя і діяльності ясновельможного. Він навіть пробує пояснити це синові Гербурта Яну Леву. Щоправда, в багатьох моментах Северину до кінця не вдалося правильно оцінити роль його батька в історії, зокрема, в тому, що стосувалося книгодрукування: *«Мені кортіло витягти хлопця за руку й сказати, що якби не ся друкарня, зараз його отець був би живий і здоровий, а маєток не загруз би в боргах»* [Пагутяк 2014:220]. В автокоментарі Г. Пагутяк ніби виправляє хибну думку Северина: *«АК: Гербурта згубило не книговидавання, а неможливість продати книги, реалізувати, як то кажуть зараз. По суті, щось подібне відбувається з українським книговидаванням: книгарні не беруть українських книг, хоч попит на них чималий, а відтак видавництва банкрутують, бо не можуть повернути борги»* [Пагутяк 2014:220].

Северин чітко усвідомлював різницю між Яном Щасним, магнатом, і собою, бідним шляхтичем. В уяві Северина Никловського Ян Щасний – це орел: *«... Добромильський орел Ян Щасний Гербурт»* [Пагутяк 2014:197]. Проте, на думку двійника, *«навіть орли не літають там, де хочуть»* [Пагутяк 2014:197]. Кожен орел має свою територію і не залітає на землі сусіднього орла. Люди, навіть такі, як Гербурт, часто змушені через кодекс шляхетської честі ворогувати з сусідами, послаблюючись і розорюючись при цьому. Северин у своїх роздумах натякає на війну між Стадницькими і Гербуртами. Г. Пагутяк у автокоментарі наголошує: *«Ці війни домові добряче виснажили Річ Посполиту, особливо на галицьких теренах»* [Пагутяк 2014:198]. До речі, порівняння Яна Щасного з орлом у романі Г. Пагутяк знаходить ще одне підтвердження. Один із дворових хлопчаків на ім'я Павлусь розповів Северину Никловському місцеве повір'я, згідно з яким Гербурти обов'язково перетворюються після смерті на орлів: *«Орел – се ж бо цар над птахами, тому на королівських гербах його часто малюють»* [Пагутяк 2014:45]. Коли Северин запитав у хлопця, чим

бути краще, орлом чи людиною, той відповів: *«У нас невільно стріляти в орлів, їм тут гарно живеться, хоч не кожен орел – се Гербурт, але ніхто не знає, як їх розрізнити»* [Пагутяк 2014:45].

Секретар ясновельможного Стах, будучи напідпитку, говорить Северину про покійного, показуючи пальцем на підлогу: *«Може, там і зостанеться, піде сходами ще глибше. Пан знає куди. Магнат! Всі магнати там!»* [Пагутяк 2014:92]. З одного боку, це слова про недовговічність людини, чий екзистенційний вибір завжди має кінець, а з іншого – це свідчення є розумінням того, що ніяке багатство не може уберегти людину від смерті. Сам же Северин, порівнюючи себе з магнатом, в думках зазначав: *«Ясновельможний, як всі магнати, думав, що буде жити вічно. А ми – прості люди, нам і того куцого віку забагато»* [Пагутяк 2014:99]. *«Думки одягаються словами, і в Яна Щасного думки були прибрані пишно. Се ж він назвав Річ Посполиту матір'ю, що терпить через своїх нерозумних діток, шукає їх, намагається пригорнути до свого серця»* [Пагутяк 2014:179].

Северин Никловський у Г. Пагутяк постає як людина, що намагається якнайповніше втілитися в образ реальної історичної особистості Яна Щасного Гербурта, ставши на певний час його двійником. Твір «Магнат» у тій частині, що стосується безпосередньо життя і діяльності ясновельможного, є документальним, оскільки базується на мемуарних і архівних матеріалах і реальних фактах. Тут можна з певними застереженнями говорити про нього як біографічний роман. Та ж сюжетна лінія, що пов'язана з життям і діяльністю двійника Яна Щасного Северина Никловського, цілковито базується на художньому вимислі й бурхливій фантазії Г. Пагутяк. Тут можна сміливо говорити про імітацію біографії або про квазібіографію.

БІБЛІОГРАФІЯ

Пагутяк 2014 – Пагутяк Галина. Магнат : роман / Галина Пагутяк. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2014. – 256 с.

Платон 1971 – Платон. Государство / Платон // Сочинения : в 3 т. – Т. 3. – Кн. 1. – Перев. с древнегр. ; под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса. – М. : Мысль, 1971. – 656 с.